

УДК 4414

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЩОДО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ЗАБРУДНЕННЮ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION IN THE AREA OF PREVENTION OF MARINE POLLUTION

Ярова А.О.,

*аспірант відділу міжнародного права та порівняльного правознавства
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України*

Міжнародно-правовий захист в контексті запобігання забрудненню морського середовища є важливим аспектом дослідження в міжнародному морському праві. Однак ця тематика не розкрита в нормативно-правових актах, які носять фрагментарний і безсистемний характер. Комплексні наукові дослідження в цій сфері вітчизняними науковцями також не проводились. Стаття присвячена аналізу, систематизації норм міжнародного морського права щодо захисту в механізмі запобігання забрудненню морського середовища. Частина статті присвячена аналізу регіональних угод, які спрямовані на забезпечення захисту від забруднення морського середовища.

Ключові слова: захист, забруднення морського середовища, захист від забруднення морського середовища, міжнародне морське право.

Международно-правовая защита в контексте предотвращения загрязнения морской среды является важным аспектом исследования в международном морском праве. Но данная тематика не раскрыта в нормативно-правовых актах, которые носят фрагментарный и бессистемный характер. Комплексные научные исследования в этой сфере отечественными учеными также не проводились. Статья посвящена анализу, систематизации норм международного морского права в отношении защиты в механизме предотвращения загрязнения морской среды. Часть статьи посвящена анализу региональных договоров, которые направлены на обеспечение защиты от загрязнения морской среды.

Ключевые слова: защита, загрязнение морской среды, защита от загрязнения морской среды, международное морское право.

International legal protection and control in the area of prevention of marine pollution is so important aspect of research in international sea law. But this sphere is not so developed in law. The norms are fragmented and unsystematic. Researches in this sphere weren't done by Ukrainian scientists. The article is about analysis of international law, systematizations of International legal protection and control in the area of prevention of marine pollution. The part of the article is about analysis of regional treaties in the area of prevention of marine pollution.

Key words: protection, pollution, marine pollution, protection of marine pollution, international marine law.

Постановка проблеми. Актуальність цієї теми намагаються її вирішити на національному рівні. викликана тим, що практично всі країни світу мають Проте доки не буде вирішене питання захисту серед-проблему охорони навколишнього середовища і овища тих районів, які знаходяться в загальному

користуванні всіх країн та народів, жодна країна не може бути в безпеці. Перш за все таким регіоном загального користування є Світовий океан.

Стан опрацювання. Проблему міжнародно-правового захисту від забруднення морського середовища було досліджено Н.Д. Амаляном, В.С. Верещетиним, С.В. Виноградовим, О.Ф. Висоцьким, Л.Л. Гіждиваном, Г.М. Даниленко, І.І. Каракашом, В.А. Киселевим, В.П. Кириленко, О.С. Переверзевою, О.О. Покрешуком, М.В. Пономарьовим, В.І. Сапожниковим, В.Ф. Сидоренко, Л.В. Сперанським.

Метою статті є комплексне дослідження проблеми міжнародно-правового захисту щодо механізму запобігання забрудненню морського середовища. Для цього автором досліджено Конвенцію щодо запобігання забрудненню моря в результаті захоронення відходів та інших матеріалів (1972 р.), Конвенцію про втручання у відкритому морі на випадок аварій, що загрожують забрудненням нафтою (1969 р.), Конвенцію про цивільну відповідальність за збитки від забруднення нафтою (1969 р.), Конвенцію ООН з морського права (1982 р.), Конвенцію з попередження забруднення моря нафтою (1954 р.), Конвенцію МАРПОЛ (1973–1978 рр.), регіональні угоди тощо.

Виклад основного матеріалу. Світовий океан має різноманітні складові з точки зору права, оскільки правовий режим окремих його частин далеко не однаковий. Тому лише погоджені дії держав щодо міжнародно-правового захисту від забруднення морського середовища, яке викликане інтенсифікацією використання просторів та ресурсів Світового океану та іншою діяльністю людини, можуть вирішити цю проблему хоча б частково [1, с. 48].

Україна також проводить політику з цього питання. Це почалося з ініціативи у прийнятті XXXVI сесією Генеральної Асамблеї ООН Резолюції «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для нинішнього та майбутніх поколінь» до постійної роботи українських представників в найрізноманітніших органах Міжнародної морської організації (ІМО), програми ООН з питань захисту навколишнього середовища (ЮНЕП) та інших міжнародних організацій.

Розвиток міжнародно-правового режиму захисту морів та океанів від забруднення відбувався двома шляхами: на міжнародному рівні шляхом прийняття міжнародних нормативно-правових актів та на регіональному рівні шляхом прийняття регіональних угод. Міжнародно-правовий режим захисту і збереження морського середовища включає також регулювання залежно від джерела забруднення – на одному рівні [2, с. 113].

Найбільшу небезпеку для морського середовища становлять різні джерела забруднення, серед яких прийнято відокремлювати джерела на суші; судна та скидання з них у процесі життєдіяльності; розвідку й розробку ресурсів континентального шельфу і Району; захоронення відходів; забруднення з атмосфери або через неї.

В кінці 1960-х рр. і в 1970-х рр. в надзвичайно короткі терміни розробляється і приймається, а згодом вступає в силу цілий ряд масштабних міжнародних угод в цій галузі. Серед них такі важливі міжнародні договори універсального характеру, як Міжнародна конвенція про запобігання забрудненню із суден 1973 р. із протоколом, який змінює її, від 1978 р. (МАРПОЛ 1973/1978), Конвенція про запобігання забрудненню моря в результаті захоронення відходів та інших матеріалів 1972 р., Конвенція про втручання у відкритому морі на випадок аварій, які загрожують забрудненням нафтою, 1969 р., Конвенція про цивільну відповідальність за збитки, від забруднення нафтою, 1969 р. [3, с. 116].

Пізніше приймається ряд регіональних міжнародних угод щодо запобігання забрудненню окремих морських басейнів Балтійського моря (Конвенція із захисту морського середовища району Балтійського моря, прийнята в Гельсінкі в 1974 р.), Середземного моря (Конвенція із захисту Середземного моря від забруднення, прийнята в Барселоні в 1976 р.), Перської затоки (Кувейтська регіональна конвенція про співробітництво в галузі захисту морського середовища від забруднення, прийнята в 1978 р.), а також деякі інші угоди.

Проте універсальні угоди стосуються лише забруднення морів із суден та внаслідок захоронення відходів. Вони не визначають одне з головних джерел забруднення морського середовища – забруднення його із суші, а також забруднення, яке є результатом робіт на континентальному шельфі, із атмосфери тощо. Регіональні договори, хоча вони головним чином також регламентують забруднення моря із суден і в результаті захоронення відходів, містять окремі норми щодо запобігання його забруднення з інших джерел. Однак регіональні договори поширюються лише на окремі морські регіони, які становлять незначну частину Світового океану. Тому міжнародно-правовий захист морського середовища має фрагментарний характер [4, с. 314].

Швидке становлення нової сфери міжнародного морського права, права захисту морського середовища, не привело до створення системи міжнародно-правових норм, об'єднаних спільними принципами та спільними положеннями.

Протягом 1973–1982 рр. проходить робота III Конференції ООН з морського права, яка завершується створенням системи кодифікованих універсальних норм міжнародного морського права, які стають основою щодо усіх інших міжнародних договірних норм в цій галузі. Прийнята конференцією Конвенція ООН з морського права в тій її частині, яка присвячена захисту і збереженню морського середовища, містить єдину систему норм, які повинні діяти в цій сфері.

В Конвенції є норми про співробітництво держав щодо захисту морського середовища, є положення про відповідальність за збитки, заподіяні забрудненням, є і деякі інші правила. Але головний зміст Частини XII Конвенції ООН з морського права 1982 р. відрізняє її від численних угод щодо захисту

морського середовища. Ці норми визначають роль національних та міжнародно-правових засобів регулювання у справі попередження забруднення морів та боротьби з ним.

Конвенція містить такі фактори, які відзначають засоби регулювання забруднення [5, с. 213]:

1) джерело забруднення, а саме характер тієї діяльності, яка може спричинити забруднення морського середовища; слідом за іншими міжнародними угодами, які існують в цій галузі, Конвенція ООН проводить межу між забрудненням моря із суші, із суден, з атмосфери, в результаті захоронення відходів, розвідки та розробки мінеральних ресурсів морського дна на Континентальному шельфі і в Районі за межами дії національної юрисдикції; особливості цих джерел визначають переважаючу роль національних чи міжнародно-правових засобів регулювання у справі боротьби із забрудненням з того чи іншого джерела, а також глобальний чи регіональний характер міжнародно-правового регулювання;

2) види морських просторів, в яких здійснюється діяльність, яка вимагає дотримання певних правил щодо запобігання забрудненню морського середовища; саме ця Конвенція вирішує питання щодо «зонального підходу до проблеми запобігання забрудненню моря» (про права держав залежно від того, здійснюється така діяльність в територіальному морі, в економічній зоні чи у відкритому морі за її межами); такий підхід значною мірою породжений виконанням нової категорії морських просторів – економічних зон – і намаганням прибережних держав всебічно захистити свої права на ресурси в цих зонах, в тому числі і шляхом закріплення за ними права щодо захисту морського середовища;

3) нормативна регламентація відповідної діяльності – створення правил («норм та стандартів»), дотримання яких повинно попередити і зменшити забруднення морського середовища та забезпечити примусово виконувати ці правила, які включають виявлення порушень та введення покарань; такий розподіл в Конвенції ООН правового регулювання захисту та збереження морського середовища на дві частини був викликаний об'єктивними причинами, а саме протиріччями між державами – суб'єктами прав на певні морські простори та державами, зацікавленими у здійсненні на цих просторах різних видів діяльності [6].

Найгостріші протиріччя виявилися між державами, прибережними до економічних зон та міжнародних проток, та державами, що користуються правом свободи міжнародного судноплавства.

Стосовно економічних зон цей конфлікт був розв'язаний шляхом компромісу на основі принципу, згідно з яким «виконання міжнародних норм та стандартів забезпечується національними засобами». Окремі елементи цього принципу можна виявити і в правилах щодо запобігання забрудненню інших морських просторів.

Конвенція ООН з морського права 1982 р. щодо правового регулювання захисту та збереження морського середовища побудована в трьох «вимірах».

В контролі щодо запобігання забрудненню морського середовища можна виділити такі основні типи правил:

1) матеріальні норми і стандарти, які стосуються викидів, а також проектування, конструкції, обладнання та екіпажу суден, морських коридорів та схем розподілу руху суден тощо, які мають важливе значення для захисту морського середовища;

2) норми щодо співробітництва стосовно моніторингу та оцінки стану навколишнього середовища, а також планування надзвичайних заходів та надання взаємної допомоги на випадок інцидентів, які мають наслідком забруднення;

3) норми щодо юрисдикції з метою визначення компетенції різних держав (держав прапора, прибережних держав, держав порту) встановлювати правила, які стосуються захисту навколишнього середовища, забезпечувати їх виконання;

4) норми про відповідальність за збитки від забруднення. Необхідно брати до уваги такі запитання, як суверенний імунітет, врегулювання спорів, а також функції міжнародних організацій [7, с. 182].

Отже, міжнародне регулювання запобігання забрудненню може привести до утворення норм чотирьох головних сфер: матеріальні зобов'язання; співробітництво; юрисдикція; відповідальність.

Що стосується питання про матеріальні зобов'язання щодо захисту середовища від забруднення, то це дослідження охоплює поведінку та діяльність як самих держав, так і приватних осіб (фізичних чи юридичних), які знаходяться під їх юрисдикцією чи контролем.

Історія боротьби із забрудненням моря шляхом заключення з цією метою міжнародних договорів нараховує п'ятдесят років. Перша серйозна спроба в цьому напрямі була здійснена в червні 1926 р., коли за запрошенням уряду США в Вашингтоні зібрались експерти тринадцяти морських держав для запобігання забрудненню нафтою із суден, яке поступово переросло в проблему світового значення.

На конференції США зайняли незвичайну позицію: вони висловились за повну заборону викидів нафти з морських суден. Оскільки більшість учасників конференції не були готовими до подібних заходів, то було прийнято рішення встановити систему прибережних зон, в яких не допускається викид нафтової суміші із вмістом нафти, який перевищує 0,05%, чи викид, який є «достатнім для утворення на поверхні води плівки, яку можна побачити неозброєним оком при денному освітленні» [8].

Результати конференції знайшли втілення в проекті Конвенції, який був потім наданий урядом для вивчення. Проте проект цей не був прийнятий, а ймовірна конвенція так і лишилася нереалізованою. На сесії неурядової Міжнародної судноплавної конференції, яка також проходила в 1926 р., судновласники семи основних морських держав погодились добровільно утримуватись від викидів забруднених нафтою вод в межах 50 морських миль від берега.

В 1954 р. в Лондоні була скликана міжнародна конференція з питань попередження забруднення

нафтою. В результаті проведених обговорень конференція ухвалила Міжнародну Конвенцію щодо запобігання забрудненню моря нафтою – першу багатосторонню угоду, укладену з метою зменшення забруднення морського середовища.

Очевидна байдужість виявилася при прийнятті Женевських конвенцій 1958 р. Хоча в них і містились деякі положення, які мали відношення до цього питання, вони не привели до створення хоча б частково дієвого режиму боротьби із забрудненням [9].

Женевські конвенції свідчать про те, що в час їх прийняття нафта і радіоактивні матеріали вважалися не лише основними, а й практично єдиними джерелами забруднення. В 1960-х рр. такий вибірковий підхід був типовим для міжнародних правил щодо запобігання забрудненню моря.

Заходи регулювання радіоактивного забруднення здебільшого сконцентрувалися на обов'язку компенсувати збитки, спричинені ядерними інцидентами. Питання цивільної відповідності не були закладені в тих угодах, тому там не було і матеріальних стандартів запобігання забрудненню.

Проте було вжито деяких заходів, направлених безпосередньо на боротьбу з радіоактивним забрудненням. Різні положення про перевезення радіоактивних речовин та експлуатації суден з ядерними установками були включені в Конвенцію з охорони людського життя на морі (СОМСИ) 1960 р. (а пізніше і в Конвенцію СОЛАС 1974 р.). У зв'язку з цим можна також згадати Договір про часткову заборону випробувань ядерної зброї від 1963 р. В 1957 р. окремі положення, які стосуються видалення радіоактивних відходів, були включені в Римський договір, тоді було засноване Європейське співтовариство з атомної енергії (ЄВРАТОМ) [10, с. 96].

Зважаючи на різкий зріст морських перевезень нафти, які значно збільшили небезпеку забруднення, основне завдання полягає тепер у запобіганні викидів та боротьбі з розливами нафти. Від самого початку своєї діяльності ІМКО взяла на себе організацію широкого міжнародного співробітництва у справі запобігання забрудненню із суден. В 1969 р. вона стала депозитарієм Конвенції 1954 р, а в 1964 р. була скликана конференція. Та згодом до Конвенції були внесені зміни.

ІМКО відіграла також головну роль у прийнятті в 1969 р. Міжнародної конвенції про втручання у відкритому морі на випадок аварій, які призводять до забруднення нафтою, і Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за збитки від забруднення нафтою.

Заходи з боротьби із забрудненням нафтою вживалися також на регіональному рівні. Перші конвенції такого роду не регулювали діяльність, яка викликала забруднення, а містили лише норми про співробітництво щодо здійснення моніторингу, взаємної допомоги щодо усунення забруднення та про обмін інформацією з приводу інцидентів, пов'язаних із забрудненням. До подібних актів відносяться Угода про співробітництво в боротьбі із забрудненням нафтою вод Північного моря 1969 р. (Бонн)

та заключення в 1967 р. між Данією, Фінляндією, Норвегією та Швецією Угоди про співробітництво у виконанні правил щодо запобігання забрудненню моря нафтою, яка через чотири роки була замінена Угодою про боротьбу із забрудненням моря нафтою [11, с. 104].

Сімдесяти роки ХХ століття були характерними для переходу від прийняття часткових рішень до створення всеохоплюючих правових режимів. Це відноситься до регіональних заходів, які застосовуються, відповідно, до особливо вразливих морських регіонів. Для змін, які відбулися, була характерна орієнтація на джерела забруднення: замість регулювання забруднення, яке викликається лише певними видами речовин, заходи, яких було вжито, зачіпали те чи інше джерело забруднення в цілому.

Захоронення відходів в морі (демпінг) стало першим об'єктом такого підходу. В лютому 1972 р. низкою західноєвропейських держав було підписана Конвенція із запобігання забрудненню моря шляхом захоронення відходів із суден та літальних апаратів (Осло), яке поширюється на Північне море, північно-східну частину Атлантичного океану та частини Північного Льодовитого океану, які межують з нею. Через дев'ять місяців з'явилася Конвенція щодо запобігання забрудненню моря в результаті захоронення відходів та інших матеріалів. Її прийнято в 1973 році.

Звичайно, Конвенція 1973 р. не забезпечувала повністю досягнення своєї мети, але вона була значним кроком в напрямі виконання зобов'язань, детально визначивши стандарти викидів для всіх типів суден, а також передбачивши відповідні положення, які стосувалися конструкції та обладнання морських суден. Подальший крок до досягнення вищезазначеної мети було здійснено в 1978 р., коли було прийнято Протокол, який модифікував Конвенцію МАРПОЛ.

На регіональному рівні подальша регламентація забруднення була результатом укладення в 1974 р. рядом західноєвропейських держав Паризької Конвенції щодо запобігання забрудненню моря із джерел, розміщених на суші, дія якої поширюється на відповідний географічний регіон, що і дія Конвенції щодо захоронення відходів 1972 р., яка була укладена в Осло. Конвенція стосувалася забруднення із суші, застосовується також до забруднення в результаті діяльності на морському дні і до захоронення відходів. Директива щодо запобігання забрудненню, викликаному деякими небезпечними речовинами, які скидаються у водне середовище Співтовариства, застосована до внутрішніх вод, внутрішніх морських вод та територіального моря відповідних держав, має таке ж значення, як і Конвенція, оскільки вона юридично пов'язує членів ЄЕС [12, с. 328–330].

Кінцевий крок до створення конвенційного режиму, який би охоплював будь-яке джерело забруднення моря, як і будь-який інший вид шкідливих речовин, вперше було зроблено Балтійськими державами, які прийняли в 1974 р. в Гельсінкі Конвенцію щодо захисту морського середовища району

Балтійського моря. Швидке забруднення вод Балтійського моря призвело в 1969 та 1970 рр. до встановлення контактів між прибережними державами. В 1971 р. уряд Фінляндії висловив готовність діяти в ролі держави, яка приймає під час конференції з питань захисту навколишнього середовища Балтії. Конвенція застосовується до «регіону Балтійського моря», який включає власне Балтійське море, Фінську затоку і вхід до Балтійського моря.

Відповідно до Конвенції сторони, які домовляються, погодились «вживати усіх належних законодавчих, адміністративних та інших відповідних заходів з метою запобігання і ліквідації забруднення, а також з метою захисту і покращення стану морської води регіону Балтійського моря».

Конвенція передбачає спеціальні заходи з боротьби з кожним джерелом забруднення, яке впливає на середовище Балтії. Окрім того, в ній містяться також деякі інші положення, такі як положення про наукове та технічне співробітництво договірними сторонами [13, с. 383].

Балтійські держави підтримали держави Середземного моря. В лютому 1976 р. на конференції шістнадцяти середземноморських держав в Барселоні була прийнята Конвенція щодо захисту Середземного моря від забруднення, яка за багатьма параметрами нагадує Гельсінську Конвенцію. І в цьому випадку переговори, хоча вони і були дещо ускладнені у порівнянні з підготовкою Гельсінської конвенції, були проведені у порівняно короткий термін.

Барселонська конвенція, хоча і в більш загальному вигляді стосується різних джерел забруднення Середземного моря, містить також положення, які мають відношення до моніторингу, співробітництва в надзвичайних ситуаціях, пов'язаних із забрудненням, та співробітництва в галузі науки і техніки [14].

Для практичного здійснення конвенції Барселонська конференція прийняла два протоколи. Протокол щодо запобігання забрудненню Середземного моря в результаті захоронення відходів із суден та літаків та Протокол про співробітництво в боротьбі із забрудненням Середземного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами в надзвичайних ситуаціях. Сторони, що домовляються, вирішили також «співробітничати в розробці та прийнятті» інших протоколів для того, аби виробити «узгоджені заходи, процедури» для здійснення цілей конвенції (ст. 4, п. 2). Таке співробітництво вже мало місце; в травні 1980 р. в Афінах 15 Середземноморських держав та ЄЕС прийняли протокол про запобігання забрудненню Середземного моря з джерел, що знаходяться на суші. Крім того, було проведене попереднє обговорення питання про попередження забруднення в результаті розвідки і розробки ресурсів морського дна Середземного моря. Відповідно до Конвенції кожен її учасник повинен прийняти один із її протоколів. Однак ніхто не може стати стороною протоколу, не будучи учасником Конвенції (ст. 23, п. 1).

Потрібне подальше прийняття міжнародних норм для дійсно ефективного захисту морського середовища від забруднення. Це вказано у Конвенції ООН, яка зобов'язує держави докласти зусиль як на національному, так і на міжнародному рівнях для встановлення законів та правил, норм та стандартів щодо регулювання забруднення морського середовища з різних джерел. Водночас очевидно, що при цьому будуть братися до уваги й інші міркування, які не мають прямого стосунку до захисту навколишнього середовища. Коли йдеться про забруднення, яке є типовим побічним продуктом економічної діяльності, то реалістичним видається його максимально можливе зменшення порівняно з повним усуненням [15, с. 257].

Особливо це стосується забруднення із суші, яке пов'язане безпосередньо із сучасним процесом індустріалізації та інтенсифікації сільського господарства, яке має життєво важливе значення для країни, що розвивається. Таке розуміння знайшло своє відбиття у формулюваннях Конвенції ООН, яка зобов'язує держави лише намагатися встановлювати міжнародні норми та стандарти для запобігання забрудненню із суші і передбачає, що за умов життя відповідних заходів повинні братися до уваги «економічні можливості держав, які розвиваються та їхні потреби в економічному розвитку» [16]. Подібним чином Конвенція передбачає, що держави, встановлюючи національні закони та правила щодо запобігання забрудненню із суші, лише беруть до уваги відповідні міжнародні норми та стандарти, тоді як для більшої частини інших джерел забруднення національні вимоги повинні бути не менш ефективними, ніж міжнародні.

Висновки. Враховуючи реальний стан справ, навряд чи можна вважати, що в найближчому майбутньому буде створена схема глобальних стандартів щодо запобігання забрудненню із суші. Основні міжнародні заходи щодо регулювання викидів із суші будуть, вочевидь, і надалі вироблятися на регіональному рівні [16, с. 210]. Що стосується забруднення із суден, то, на відміну від забруднення із суші, існують обширні договірні норми глобального характеру в цій сфері. Регулювання попередження забруднення із суден має давні традиції, і вже протягом багатьох років питання, пов'язані з ним, вирішуються у встановлених міжнародних межах.

Кульмінацією вжитих раніше на міжнародному рівні зусиль стала Конвенція МАРПОЛ 1973 р., включена згодом в протокол 1978 р. Проте навіть створені цими документами всеохоплюючі режими не влаштовують в повній мірі захисників довкілля. Слід визнати, що поки що ефективного виконання не досягнуто. Тому основна увага найближчим часом повинна бути звернута на ширшу участь держав в наявних угодах, а не на встановлення суворіших правил. В ряді випадків певні стимули для подальшої ратифікації передбачені в самих угодах [17, с. 109].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки : [підручник і науково-практичний посіб.] / В.І. Андрейцев. – К. : Знання-Пресс, 2002. – 350 с.
2. Мировой океан Международно-правовой режим. Основные проблемы / [А.Л. Колодкин, В.Н. Гуцуляк, Ю.В. Боброва]. – М. : Статут, 2007. – 315 с.
3. Задорожный А.В. Международное право окружающей среды : [учеб. для вузов] / А.В. Задорожный, М. А. Медведева. – К. : Вид. дом «Лучи», 2010. – 410 с.
4. Мировой океан и международное право. Защита и сохранение морской среды. – М. : Наука, 1990. – С. 313–315.
5. Мировой океан и международное право. Основы современного правопорядка в мировой океане. – М. : Наука, 1986. – С. 212–213.
6. Комітет по захисту морського середовища ІМО прийняв поправки до Конвенції МАРПОЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mirforum.ru/vestnik/news_part/konvencii_marpol.
7. Право окружающей среды (экологическое право) : [учеб. пособ. для студ. высш. уч. зав.]. / [П.Д. Пилипенко, В.И. Федорович, М.Я. Ващишин и др.] ; под ред. П.Д. Пилипенко. – М. : Ин Юре, 2010. – 245 с.
8. Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою від 29 листопада 1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/go/995_80http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_806.
9. Стукаленко О.В. Соотношение понятий «административно-правовая охрана» и «административно-правовая защита» / О.В. Стукаленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Pravo/2_83407.doc.htm.
10. Хакапаа К. Загрязнение морской среды и международное право / К. Хакапаа ; пер. с англ. В.А. Киселева ; под ред. и со вступ. ст. А.Л. Маковского. – М. : Прогресс, 1986. – 287 с.
11. Шемшученко Ю.С. Охрана морской среды // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998 – 2004. – Т. 4. – 2004. – С. 104.
12. Короткий Т.Р. Догматично-правовий аналіз змісту поняття «охорона» та «захист» морського середовища в теорії і практиці / Т.Р. Короткий // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 62. – С. 326–333. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_62_46.
13. Международное морское право о защите и сохранении морской среды // Международно-правовой режим использования научно-исследовательских судов : [научное издание] / кол. авторов, рук. авт. кол. А.А. Щипцов. – К. : Наукова думка, 1996. – С. 383.
14. Міжнародна конвенція щодо запобігання забрудненню з суден від 2 листопада 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=896_009.
15. Соколова А.К. Правовая охрана, использование и воспроизводство вод / А.К. Соколова // Экологическое право Украины : [учеб. для студ. юрид. спец. высш. уч. зав.] / под ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – Х. : Право, 2009. – С. 258–261.
16. Єлєзаров О.П. Особливості міжнародно-правової регламентації захисту морського середовища / О.П. Єлєзаров // Юридична наука. – 2011. – № 2. – С. 205–210.
17. Международное морское право : [учеб. пособие] / под ред. С.А. Гуреева. – М. : Юрид. лит., 2003. – 315 с.